

УДК 37.032:37.015.3

ЦІЛІСНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Федяєва В.Л., д. пед. н.,
професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту,
проректор з наукової роботи
Херсонський державний університет

У даній статі розкрито питання цілісного розвитку особистості учня, що включає розвиток пізнавальної сфери, формування нового рівня потреб дитини, виникнення відносно стійких форм поведінки і діяльності, розвиток суспільної спрямованості. Обґрунтовано історичні підходи вітчизняних учених до становлення концепції цілісного розвитку особистості учня в контексті розвитку дитячої психології наприкінці XIX – на початку XX століття. Особлива увага зацентрована на важливості її втілення в практику організації навчально-виховного процесу в умовах сьогодення. Стаття спрямована на подальше дослідження концепції цілісного розвитку і виховання особистості в сучасних умовах.

Ключові слова: цілісний розвиток, особистість, педагогічний процес, виховання.

В данной статье раскрыты вопросы целостного развития личности ученика, которое включает развитие познавательной сферы, формирования нового уровня потребностей ребенка, возникновение относительно устойчивых форм поведения и деятельности, развитие общественной направленности. Обосновано исторические подходы отечественных ученых к становлению концепции целостного развития личности ученика в контексте развития детской психологии в конце XIX – начала XX столетия. Особое внимание сконцентрировано на важности ее внедрения в практику организации учебно-воспитательного процесса в условиях современности.

Статья направлена на дальнейшее исследование концепции целостного развития и воспитания личности в современных условиях.

Ключевые слова: целостное развитие, личность, педагогический процесс, воспитание.

Fediaieva V.L. WHOLE PERSONALITY FORMATION OF STUDENT AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

This article describes the issues in a holistic development of personality of the student, which includes the development of cognitive sphere, the formation of a new level of the child's needs, the emergence of relatively stable forms of behavior and activity, the development of social orientation. List of components of school development of person as personality and work entity is given. The content and foundations of physical and psychic person development that is up to the requirements of the general laws of development are described succinctly. The article offers an analysis of premises, process and results of realization of course of personality formation. The study substantiates the historical approaches of native scholars to the settling of the conception of the entire pupil personality formation in the context of the child psychology formation at the end of XIX – at the beginning of the XX century. Special attention is paid to importance of its introduction into the practices of the organization of the educational process nowadays. The author draws on scientific points of A. Leont'ev, L. Vygots'kyi, L. Rubinshtain, G. Kostiuk, V. Romenets', V. Miasyshchev and O. Lazurs'kyi which caused the investigation trends of personality formation. Also the criteria of differentiation of the notions «personality formation» and «individual formation» are defined, in this context the features of personality formation are identified. The author determines a close interconnection of the pedagogical conception of entire child personality formation and theory of sociocultural perception of entire active personal approach, which the pedagogical conception of entire formation and upbringing of child as a subject of children activity originate from.

Key words: holistic development, personality, pedagogical process, training.

Постановка проблеми. У наш час все більш зростає об'єктивний інтерес до наукових надбань вітчизняної педагогіки й психології з проблем формування людської індивідуальності на засадах цілісності, системності, об'єктивності. Досить знаковим у вітчизняній психолого-педагогічній науці був період другої половини XIX – першої третини XX ст. – період активних досліджень питань експериментальної педагогіки та дитячої психології. Її фундатори започаткували цілеспрямоване всебічне

вивчення психічних, фізіологічних і поведінкових особливостей дитини з метою оптимізації її розвитку, а також для підвищення ефективності її навчання і виховання. На порядок денний постало питання виокремлення такої проблеми, як цілісний розвиток особистості, що дає можливість вибудувувати в подальшому педагогічну діяльність, намітити стратегічний план побудови педагогічного процесу з урахуванням соціально-культурних змін в суспільстві. Не викликає сумніву, що історія вихован-

ня базується на конкретних концепціях, які під впливом суспільних обставин змістовно видозмінюються. Окремі з них навіть не несуть необхідного навантаження й статично залишаються в історії, інші ж забуваються нею (або не враховані за певних політичних обставин), деякі повертаються до життя. Традиційні і такі, які визначалися як фундаментальні, дають дорогу новим теоретичним концепціям, обґрунтовуючи нові підходи до виховання. Історія за суттю своєю циклічна, на широку палітру підходів до виховання впливають різні чинники, зокрема сучасний стан суспільних змін: інформаційна революція, глобалізаційні процеси, зміни в політиці, економіці, освіті, культурі. Всі вони ведуть до стрімкої зміни наукової картини світу і наукового розуміння місця людини в цьому світі. Вітчизняна педагогіка на початку XXI століття чітко базується на гуманістичних цінностях, і в її теоретичному апараті з'являються нові освітні характеристики: «особистісно-орієнтований освітній процес», «ціннісні ставлення», «інформаційний простір», «інтеріоризація культурних цінностей», «дитиноцентризм у вихованні», «цілісний розвиток особистості учня» та інші.

Ця палітра теоретичних визначень і становить основу підходів до виховання, навчання в конкретних історичних умовах розвитку освіти, науки, культури. Ми в своєму дослідженні виходимо із того, що підхід є виразником в тій чи тій мірі виокремленої (обґрунтованої) концептуалізації педагогічної реальності, яка базується уже на стійких, або таких, що реалізуються в практичній діяльності, положеннях, ідеях, формах, а також і на нових, теоретично розроблених. Усі педагогічні підходи до виховання користуються своїми категоріальними координатами, але всі вони мають, на нашу думку, спільну основу – гуманістичний погляд на дитину, і спрямовані на її удосконалення.

Аналіз наукової літератури з питань виховання підростаючого покоління свідчить, що досить повно окреслилися такі підходи: формувальний, культурологічний, синергетичний, соціалізуючий, герменевтичний, аксіологічний, антропологічний, народно-педагогічний, дитиноцентричний.

Ступінь розробленості. Найбільш суттєвими, фундаментальними досягненнями вітчизняної історії психології, які зумовили напрями дослідження розвитку особистості, є діяльнісний підхід до вивчення психологічних явищ (А. Леонтьєв), культурно-історична концепція психічного розвитку (Л. Виготський), онтологізація суб'єкта, тобто включення в онтологію людини питання не тільки про діяльність, а й про

її суб'єкт (Л. Рубінштейн). В українській психології цю проблему вивчав Г. Костюк. У річищі концепції особистісної активності – В. Роменець [10].

Виклад основного матеріалу. Розвиток особистості – процес надбання особистістю якісних і кількісних змін у власній структурі. У контексті особистісних змін розвиток індивіда не є тотожним поняттям становлення і формування. Якщо розвиток пов'язаний зі спонтанністю, іманентністю цього процесу, то у процесі формування провідна роль належить навчанням і вихованню. Розвиток особистості є процесом синтезу продуктів становлення, руху, змін у певному напрямку і згідно мети людини. Тобто, становлення по суті виступає початковим етапом у загальному процесі особистісного розвитку; крім того поняття «становлення» більшою мірою акцентує увагу на його віковій специфіці. Таким чином, розвиток особистості можна визначити як інтегрований результат дії внутрішніх (становлення) і зовнішніх (формування) умов її розвитку. Ознаками розвитку особистості слід вважати: 1) відсутність жорсткого ставлення до якогось заздалегідь визначеного масштабу, критерію, зразка, еталону; 2) наступність, тобто зумовленість попередніми стадіями розвитку; 3) цілісність, коли система розвивається в цілому, і це випереджає розвиток окремих частин; 4) універсальність розвитку людських потенцій, яке є самоціллю [4, с. 372].

Існують окремі історичні концепції цілісного розвитку особистості дитини, які базуються на теоретичних засадах й положеннях розвитку особистості, обґрунтованих відомими психологами О.В. Лазурським, Л.С. Виготським, В.Н. Мясіщевим, О.М. Леонтьєвим, Д.Б. Єльконіним.

За О. Ф. Лазурським, цілісне вивчення дитини є основою організації навчально-виховного процесу. Особливе місце в історії вітчизняної психологічної науки посідає науковий доробок Олександра Лазурського (1874-1917) – непересічної особистості, психолога, науковця. Він один із основоположників експериментальної психології, автор особливих методів наукового дослідження психіки – клінічного спостереження і природного експерименту, який у більшості своїх праць розглядав питання психології особистості, ним була розроблена перша психологія особистості, а також система діагностики і корекції різних типів відхилень у процесі психічного розвитку дитини («Класифікація особистості», 1922). Концепція вченого формувалася під впливом різних чинників: становлення і розвитку психолого-педа-

гогічних ідей учених в контексті історичної доби (кінець XIX – початок XX ст.); впливу наукового доробку як вітчизняних (В. Бехтерев, М. Румянцев, І. Сікорський), так і зарубіжних учених (А. Біне, Е. Мейман, С. Холл) у галузі експериментальної педагогіки й дитячої психології. Вчений довів, що запровадження психолого-педагогічного супроводу до освітньої практики є обов'язковим, винайшов власну методологію психолого-педагогічних досліджень. Надзвичайно актуально на сьогодні для організації навчально-виховного процесу дослідники його спадщини вважають концепцію особистості. Ним були обґрунтовані основні напрями, форми, методи експериментальної роботи (природний експеримент, «метод зірочки» – графічний метод), які сприяли цілісному вивченню дитини. Така робота спомагала в подальшому визначенню і реалізації ефективних напрямів успішного навчання та виховання.

У своїй праці «Нарис науки про характер» (1909) О. Лазурський підготував оригінальну концепцію «наукової характерології», в основу якої було покладено ідею про те, що індивідуальні особливості людини пов'язані з діяльністю нервової системи. При цьому він розглядав емпіричні показники про діяльність різних психічних процесів не ізольовано, але в системі, доводячи, що головним завданням експериментального дослідження є побудова цілісної картини людини.

Учений виступав за нові підходи у питаннях експериментального дослідження психіки дітей. Він відстоював природний експеримент, за яким зумисне втручання в життя людини поєднується з природністю, відносно простими обставинами досвіду. Завдяки цьому досліджувалися не окремі психічні процеси, як це зазвичай робилося наприкінці XIX ст., а психічні функції і особистість в цілому (праця О. Лазурського «Про природній експеримент» 1911). Цей підхід був дуже важливим. Природній експеримент давав повніші, більш об'єктивні дані в дослідженнях дитячої психології, враховував одну з провідних вимог дитячої психології – цілісність, системність при дослідженнях психіки дитини.

За Л. С. Виготським, особистість стає цілісною, коли розвиток відбувається в процесі переплетіння двох складових: 1. природного розвитку, 2. в процесі оволодіння культурою, способами поведінки і мислення, т. п. відбувається становлення здатності володіти собою. Особистість стає цілісною, коли вона творчо засвоює людський досвід і активно долучається (входить) до

системи суспільних відносин. Така особистість існує, виявляє себе та формується через діяльність та спілкування [2].

За В.Н. Мясищевим та його концепцією психології особистості, дитина формується через активну дію в соціальному середовищі, створює нове середовище (змінює його), а також змінює саму себе в процесі цілеспрямованої діяльності. Завдяки цьому перетинаються шляхи фізичного розвитку і фізичного виховання, пізнавально-мовленнєвого розвитку і розумового виховання, художньо-естетичного розвитку і естетичного виховання, соціально-особистісного розвитку і соціально-морального виховання. При цьому (не викликає сумніву) ми говоримо, що виокремлений процес – поєднання розвитку і виховання (хоча розвиток і виховання – різні поняття), є цілісним. Цілісність розвитку в такому процесі забезпечує протиріччя між вимогами і очікування суспільства та потребами або можливостями самої дитини [7].

У педагогічній науково-довідковій літературі існує досить широке тлумачення поняття «виховання», «формування», «розвиток», але досить мало уваги приділяється такій категорії як «цілісний розвиток».

Розвиток учня, як особистості, як суб'єкту діяльності є найважливішою метою і завданням кожної освітньої системи і може розглядатися в якості її системоутворюючого компоненту. Однак в сучасній шкільній практиці «розвиток» не завжди розглядається як цілісний процес і комплексне завдання, про що свідчать не поодинокі випадки, коли діапазон уваги вчителів до інтелектуального й особистісного дитини є різним, і зазвичай перевага надається першому. Часто проблема «розвитку» як завдання ефективності організації навчально-виховного процесу взагалі не ставиться, а замінюється питанням про передачу знання учням. Усе це відображає існування в сучасній школі дидактичної домінанти, яка реалізується на практиці і має свої психологічні коріння в індивідуальній і колективній професійній свідомості вчителів. Але ми повинні виходити з того, що школа, будучи одним із перших соціальних інститутів, повинна готувати дитину до життя, котре є не просто набором академічних знань. Шкільний розвиток людини як особистості і суб'єкта діяльності обов'язково включає: 1) розвиток інтелекту; 2) розвиток емоційної сфери; 3) розвиток стійкості до стресових ситуацій; 4) розвиток впевненості в собі і самосприйняття; 5) розвиток позитивного відношення до світу і сприйняття інших; 6) розвиток самостійності, автономності; 7) розвиток мотивації самоактуаліза-

ції, самоудосконалення; 8) розвиток мотивації навчання як одного з найважливіших елементів мотивації саморозвитку. Всі ці складові й становлять психолого-педагогічні основи гуманістичної педагогіки виховання і навчання [9, с. 31-32].

Щодо поняття розвитку маємо досить розлоге і різноманітне тлумачення. Так, наприклад, за «Великим психологічним словником», розвиток – «якісні та кількісні фізіологічні, пізнавальні та поведінкові зміни в процесі розвитку дитини від народження до зрілого віку» [1, с. 480].

Також дана дефініція трактується, як зміна, що представляє собою перехід від простого до складнішого, від нижчого до вищого; процес, в якому поступове накопичення кількісних змін призводить до настання якісних змін. Будучи процесом оновлення – народження нового і відмирання старого, розвиток протилежний розпаду, регресу, деградації. Джерелом і внутрішнім змістом розвитку є боротьба протилежностей, в ході якої нове перемагає старе.

Фізичний і психічний розвиток людини відповідає загальним законам розвитку. Оскільки явища фізичного та психічного розвитку людини, як і всі явища природи і суспільного життя, мають своє минуле і майбутнє, щось старе і щось нове, то їм притаманні внутрішні суперечності (зокрема, суперечність між вимогами, що висувуються перед організмом, особистістю і тим, чим вона вже має і тим, чим може відповісти на ці вимоги). Справжнім змістом фізичного і психічного розвитку людини є боротьба цих протиріч, боротьба між старими формами психічної і фізичної організації і новими, які перебувають у процесі народження. Ріст організму (кількісні зміни) пов'язаний зі зміною його структури і функцій (якісні зміни). Накопичення кількісних і якісних змін в організмі призводить до переходу від одних сходинок вікового розвитку до інших, вищих. У процесі індивідуального розвитку людини виділяють наступні етапи розвитку: дитячий вік, ранній дитячий вік, дошкільний вік, підлітковий вік, юнацький вік, зрілість.

Вивчаючи вікові особливості розвитку дитини і враховуючи їх при побудові процесу виховання і навчання, слід пам'ятати, що організм дитини не тільки кількісно, але і якісно відрізняється від організму дорослого. Дитина – це не маленький дорослий, у неї особливі як фізична, так і психічна організації. Сприйняття, пам'ять, мислення, уява дитини відрізняються від пам'яті, мислення, уяви дорослого не тільки тим, що у дитини вони менш розвинені, а й тим, що вони якісно інші, ніж у дорослого. Зако-

номірності, яким вони підпорядковуються, в процесі розвитку видозмінюються, тісно взаємодіючи зі зміною умов життя і діяльності [8, с. 622-623].

Вчені-психологи довели, що розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації і виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації опиняється у вирі світу, що її оточує, опановуючи досягнення людства. Це засвоєння відбувається за допомогою дорослих, які організують і спрямовують її діяльність й акт комунікації. Таким чином, провідним у розвитку особистості є процес виховання. Передумовою й результатом здійснення розвитку особистості є потреби, рушійною силою – суперечність між буттям наявним і бажаним, яке в психологічному плані є внутрішньою суперечністю між зростаючими потребами та реальними можливостями їх задовольняти. Процес розвитку особистості передбачає зміни впродовж життя. У процесі розвитку людини наближається до особистісної зрілості, за якої вона вміщує в собі весь великий світ і розрізняє цінності трансцендентальні від цінностей суєтних, буденних. Особистість розвивається завжди як індивідуальність.

Висновки. Отже, таке розуміння проблеми цілісного розвитку дитини у вітчизняній дитячій психології дає змогу говорити, що цілісність розвитку – нерозривна єдність процесу виховання і навчання, а також розвитку і формування особистості. З огляду на сам термін «формування особистості», більшість вітчизняних учених визнають (визначають) його як процес становлення особистості під дією зовнішнього впливу виховання, навчання, соціального середовища.

Аналіз праць психологів дав змогу визначити, що педагогічна концепція цілісного розвитку особистості дитини базується на теорії соціокультурного сприйняття цілісного і діяльнісно-особистісного підходу. Таким чином, разом вони утворюють педагогічну концепцію цілісного розвитку і виховання дитини (особистості учня) як суб'єкта дитячої (учнівської) діяльності.

Виходячи з цього, переконані в тому, що сутність поняття розвитку і формування особистості включає:

1. розвиток пізнавальної сфери;
2. формування нового рівня потреб дитини, що дозволяло б їй діяти, керуючись усвідомлено поставленою метою, моральними нормами (вимогами) і почуттями (честь, гідність...);
3. виникнення відносно стійких форм поведінки і діяльності, які сприяють ста-

новленню образу себе і формуванню характеру;

4. розвиток суспільної спрямованості.

Також вчені у своїх теоретичних обґрунтуваннях розглядають питання цілісного розвитку і виховання як суб'єкту конкретної діяльності, наприклад: 1) трудової (через включення у реальні трудові зв'язки з близькими людьми); 2) ідея цілісного розвитку і виховання дитини як суб'єкта діяльності, пізнання і спілкування, взаємодії між дорослими та однолітками (існування в складнішій структурі взаємозв'язків).

Теоретичні напрацювання дають можливість визначити та реалізувати нове розв'язання виховних проблем, проблем освіти, життя і діяльності дітей, їх ставлення до світу й себе, та й взагалі розуміння себе в цьому світі.

Концепція цілісного розвитку і виховання дитини, її теоретичне обґрунтування покладені в основу особистісно-орієнтованої освіти, а сьогодні реалізується в моделях особистісно-цілісної освіти, що свідчить про постійний пошук учених, учителів-практиків дійсно зреалізувати концепцію цілісного розвитку і виховання особистості в сучасних умовах, що і вимагає подальшого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большой психологический словарь / Ребер Артур. Том. 2 (П-Я) : Пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 2000. – 560 с.
2. Виготский Л.С. Собрание починений: В 6 т. – М., 1982.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008 – 1040 с.
4. Енциклопедичний словник. Освіта дорослих. – За редакцією В.Г. Кременя, Ю.В. Ковбасюка. – Київ, Основа. – 2014 – С. 372.
5. Касярум Н.В. Освітній простір як характеристика сучасної системи освіти // <http://intellectinvest.org.ua>
6. Лазурский А.Ф. Общая и экспериментальная психология. – СПб., 1912.
7. Мясичев В.Н. Психология отношений. Избранные психологические труды. / Под редакцией А.А. Бодалева. Москва. – Воронеж, 1995. – 356 с.
8. Педагогическая энциклопедия. // Гл. ред.: И.А. Каиров, Ф.Н. Петров и др. в 3-х т. – М., Советская энциклопедия, 1996. – Т. 3. С. 622-623.
9. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб: ЗАО «Издательство «Питер»», 1999. – 416 с.
10. Роменець В.А. Історія психології. – К. : Вища шк., 1978.
11. Цимбалару А.Д. Моделювання інноваційного освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу // <http://www.ime.edu-ua.net>